

Удовиченко І.В.

ОСВІТНЯ ФУНКЦІЯ МУЗЕЇВ І ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В МІКУ

Вперше на конференції з ювелірного мистецтва ми торкаємося теми музейної педагогіки, адже останнім часом питання реалізації освітньої функції музеїв стали надзвичайно актуальними.

Законом України «Про музеї та музейну справу» від 1995 року¹ передбачені основні функції музею. Їх можна звести до двох загальних напрямків. Перший, спрямований всередину, має на меті дослідження і збереження; другий, спрямований назовні, покликаний реалізовувати освітню, ідеологічну, рекреаційну функції.

Справжні музейники схожі на солдат, які вступили в нерівний бій із вічністю, намагаються протистояти «стрілі часу» та її ентропії. Кожен, хто з любов'ю та хвилюванням ставиться до предмету старовини, який наче б то всмоктав у себе миті минулого, підсвідомо прагне перш за все зберегти артефакт. Тому нас більше приваблюють внутрішні функції музею – вивчення і збереження. Але держави прагматичні – кожна інституція має приносити користь, працювати не лише «всередину», а і «назовні». І тому в американо-європейському просторі музейна педагогіка процвітає останні сто років.

Можна прийти до хибного висновку, що радянські музеї були звільнені від зовнішніх функцій. Напевно, що ні. Тоді музеї несли на собі важкий вантаж комуністичної ідеології. Замість педагогічних цілей стояли цілі ідеологічні. Музейні працівники, які водили екскурсії в часи розвиненого соціалізму, і сьогодні пам'ятають, що будь-який текст починався майже однаково для усіх музеїв вступом: «Коммунистическая партия и советское правительство, исходя из ленинских указаний, уделяют большое внимание изучению памятников истории и культуры». Коли ж Радянський Союз перестав існувати, музеї відчували певну свободу. Та держава, залишаючись фінансовою підтримкою музеїв, вимагає певних зобов'язань – реалізації так званих зовнішніх функцій.

Тож у музеїв існує два очевидних шляхи розвитку: або стати об'єктами комерції, влаштовувати шоу-програми, працювати на касу (хоча у документах ІСОМ² музеї визначені як некомерційні установи), або обрати достойний зовнішній напрямок, що виправдає фінансування музеїв, як соціальної інституції. Саме тому, на мою думку, сьогодні музейна педагогіка стала такою актуальною.

Та ідея не нова. Директор Гамбурзької картинної галереї Кунстхалле А. Ліхтварк у 1913 році на конференції «Музей як освітній і виховний заклад» у м. Мангеймі сказав: «До університетів, поява яких відноситься до середньовіччя, до академій, які виникли в епоху абсолютизму, ХІХ століття приєднало новий вищий навчально-виховний заклад – музей. Всі три види установ несуть відбиток епохи, яка їх створила»³.

Якщо простежити процес становлення музеїв в часі, то музей як соціальна інституція виник на хвилі просвітництва, головною була саме

освітня функція. Але як же цей, за словами Ліхтварка, навчально-виховний заклад не перетворили на стіни для лекцій? Як наповнити роботу таким змістом, що розкриє весь культурний потенціал предметів старовини, буде насправді розвивати, навчати і виховувати, буде максимально корисним суспільству? На мою думку, головний акцент педагогічної роботи в музеї, у цьому сховищі культурних цінностей, має бути **на формуванні системи цінностей**. Тим більше це актуально в Україні, яка навіть на фоні світових проблем опинилася в стані глибокої кризи.

Фонд «World Values Survey» (Всесвітнє вивчення цінностей) під керівництвом соціолога і політолога Рональда Інглхарта вивчає системи цінностей у майже 100 країнах світу. Цими дослідженнями керуються провідні світові політики для розвитку демократичних інституцій. Р. Інглхарт стверджує, «що головні зміни в культурі – це поворот від цінностей виживання до цінностей самовираження»⁴, а лише культурні зміни приведуть до політичних змін.

Як же справи в Україні із системою цінностей? На культурній карті світу по системі координат «Цінності виживання – цінності самовираження» позаду України лише Молдова і Росія (рис. 1). Причина не лише в скрутній економічній ситуації. Відсутність еліти, яка б керувалася вищими цінностями, яка була б насправді достойним зразком для наслідування, чи не головна проблема.

Ненажерлива верхівка, маючи всі матеріальні блага, не здатна перемкнути свідомість від споживання до духовного

росту, веде країну до руйнування, братовбивства, занепаду. Питання формування системи цінностей – це питання добробуту в Україні!

Мають бути створені програми формування системи цінностей. І тут музейна педагогіка повинна відігравати важливу роль. Ми з вами можемо не просто розказати, а **показати**, що «не хлібом єдиним...» Майстри, які робили коштовні прикраси, забували про базові потреби, забували про сон і їжу, намагаючись передати свої естетичні ідеали, погляди на світобудову. Якщо це не історичний, а технічний музей, то ми маємо розповісти про життя інженера, який жив лише мрією про те, аби вдихнути життя в механізм, аби закрутилися коліщатка і подарували людям чи то рух, чи то світло. Діти, підлітки, юнацтво та і дорослі мають бачити зразки достойні наслідування. Таким чином, головний напрямок музейної педагогіки – аксіологічний. Тому, готуючи будь-який захід в музеї, ідея формування цінностей самовираження (або самоактуалізації, або духовних) є головною.

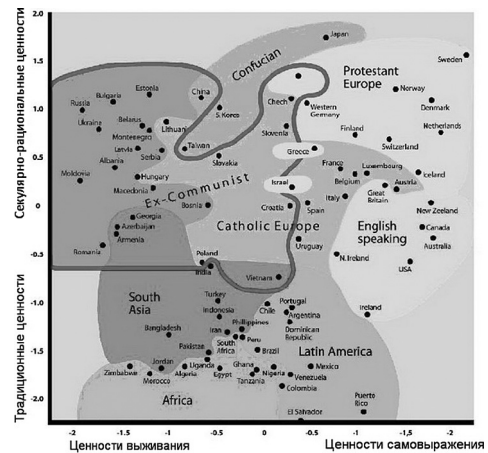

Рис. 1

Перейдемо до питань **практичної реалізації** освітньої функції музеїв в Музеї історичних коштовностей України. Хоча музейна педагогіка може бути трактована ширше, звернемо увагу лише на роботу зі школярами. За класифікаційну ознаку такої роботи пропоную брати вибір домінанти – чи то музейна експозиція, чи то шкільна програма. Якщо головним у підготовці заходів є експозиція, то ми говоримо про розвиваючі екскурсії, якщо ж шкільна програма – про уроки-екскурсії.

Розвиваючі екскурсії – це інтерактивні програми для різних вікових категорій, в яких:

- пріоритетом стає розвиток і виховання,
- головною є постать відвідувача,
- екскурсійний матеріал подається якомога цікавіше з метою формування мотивації, адже лише внутрішні прагнення особистості, є базою для будь-якого розвитку.

Першою розвиваючою екскурсією для школярів в Музеї історичних коштовностей України стала **екскурсія «Прадавні таємниці великої скарбниці»** для п'ятикласників та молодших школярів. Були враховані психологічні особливості вікової категорії, тому екскурсія насичена ігровими моментами.

Хронологічна побудова археологічної частини музейної експозиції допомогла під час екскурсії «подорожувати в часі». Екскурсовод в золотому плащі перетвілюється у Хранителя часу. Діти отримують «чарівні» браслети, аби із допомогою Хранителя часу переноситися від століття до століття.

Під час цієї екскурсії інформаційні блоки мають невеликий обсяг, якимсь чином обігруються. Наприклад, у першому блоці інформація про скіфів подається у вигляді листа нащадкам, який діти знаходять біля реконструкції обладунку скіфського воїна. Після знайомством із листом уточнюємо:

– Як же скіф написав листа, адже ці люди писемності не мали? Напевно, то грецький друг допоміг йому, адже за часів скіфів греки будували міста-колонії на узбережжі Чорного моря, греки та скіфи були сусідами.

Як видно з уривку, інформація позбавлена лекційного забарвлення, ми говоримо лише про те, що суто необхідно в даний момент і має значення для дитини у вирішенні ігрової ситуації.

Завдання виконуються в командах. За виконані завдання діти отримують золоті і срібні «хвилинки» – спільно наповнюють чашу знань (рис. 2). Хотілося б звернути увагу на те, що після екскурсії здобуті «хвилинки» не перераховуються, призи не видаються – і це принципово. Задоволення від самого процесу пізнання не треба замінити банальними призами. Діти спільно наповнюють чашу знань, змагання тут недоречні.

Наступний інформаційний блок про археологію проходить біля вирізки із кургану Товста Могила. Хранитель часу актуалізує знання дітей про надскладну і одночасно романтичну професію археологів. Він питає:

– Чи хотіли б ви на власні очі побачити те, що бачать археологи, коли розкопують курган? А не злякаєтеся справжніх скелетів?
– Звісно, ні!

Рис. 2

На такому емоційному підйомі наступний блок про конструкцію скіфських поховань, про курган Товста Могила сприймається із цікавістю.

В залі українського золотарства інформаційні блоки пропонуються після пошуку «прихованих скарбів» по «картам» (планам-схемам залу). Спочатку діти знаходять експонат, позначений на карті червоною цяткою. Виникає підсвідоме питання «що воно таке», і тоді інформація є не нав'язаною, а актуальною для сприйняття.

Слід звернути увагу на залучення поезії під час створення дитячого інтерактиву, адже ніщо так не торкається і серця, і розуму, як «музика» мови. Гарний ефект для закріплення матеріалу мають віршовані загадки, де дітям пропонується хором доказати слово. Наприклад, аби перенестися із часів Київської Русі в Новий час діти мають відгадати пропущені слова:

Київська Русь – це велика держава.
Є у князів і багатство, і .....(слава).
Гроші тут є шестигранні, масивні,
А називаються гроші ті .....(гривні).
Символ князів – це не лавр і не дуб,

Схожий на сокола символ ..... (тризуб)
Складно малюнок нанести, на жаль,
На золоті сяє яскрава ..... (емаль)
Красуню княжну зустрічаєш і знов ти
Дивуєшся запаху, пахнуть то ..... (колти)

Для того, щоб в кінці скіфського інформаційного блоку (в третьому залі музею) закріпити такі слова як «акінак», «пектораль», «скіфи», пропонується вивчення лічилки:

Їде скіф на коні
У шоломі, у броні.
Акінак в руці блищить,
Пектораль, як жар горить.

На кого випадає лічилка, той проводить ритуал братання.

Театралізація (а саме в такій формі проходить братання) поживляє розвиваючу екскурсію, позбавляє дітей скутості, розвиває артистичні навички. Ми проводимо ритуал братання, використовуючи реквізит: реконструкції ритону і стріли (рис. 3).

Рис. 3

Протягом всієї екскурсії не забуваємо милуватися експонатами, тримаємо в пам'яті, що головна мета роботи – **формування системи цінностей самовираження**. Як же треба було прагнути досконалості, якщо один гудзик у техніці перегородчастої емалі ювелір робив протягом місяця!

Важливим моментом розвиваючих екскурсій є рефлексія: в кінці заходу учням пропонується пригадати екскурсію і виділити найяскравіший момент. Учні стають в коло і з рук у руки передають реконструкцію скіфської чаші із «хвилинками», які вони назбирали протягом екскурсії за правильно виконані завдання.

Враховуючи досвід дитячої екскурсії, цього року був написаний **квест для підлітків «Tabula Rasa»**. Якщо дитяча екскурсія мала на меті в першу чергу ввести дітей в сферу таких понять, як «історія», «археологія» та ін., для підлітків головний акцент від початку робився на аксіологічному компоненті. Це видно вже із назви квесту «Tabula Rasa» - «чиста дошка» - ми всі вільні залишати свій внутрішній простір порожнім, забувати його мотлохом або наповнювати цінним досвідом, знаннями, враженнями.

Велика увага під час написання квесту була приділена психологічним особливостям вікової категорії. Ні для кого не секрет, що проводити екскурсії для підлітків складніше, ніж для інших відвідувачів. Була розроблена програма, де підлітки максимально самостійно знайомляться з експозицією, адже в цьому віці вони засвоюють активну роль у соціумі, і лекційна форма подачі інформації має зовсім низький коефіцієнт засвоюваності.

Враховуючи пристрасті підлітків до комп'ютера, була запозичена і форма – квест, адже квест – різновид комп'ютерної гри, де у процесі виконання завдань на логіку, увагу, спостережливість, ерудицію, учні здійснюють пошук (quest у перекладі означає «пошук»). Квести із комп'ютерної гри перетворилися на реаліті-розвагу, така інтелектуальна гра вже поширена у світі та набирає популярності. Не лише у Києві, а і у більшості великих міст України, працюють квести «Escape Room». Сенс розваги полягає в тому, щоб групі людей, виконуючи низку завдань на логіку, увагу, спостережливість, ерудицію, знайти захований ключ і вийти (escape – втекти) із зачиненої кімнати. Звісно, умови музею (а тим більше нашого музею із суворими правилами поведінки та охороною) не дозволяють втілити в життя квест у тій формі, в якій він використовується в «Escape Room», але наситити процес знайомства з експозицією розвиваючими завданнями цілком реально.

Декілька слів про зміст завдань. Як уже було зазначено, в квестах зазвичай пропонують завдання на логіку, увагу, спостережливість та ерудицію. Тому експонати загадувались за подібним принципом. В перших залах учні виконують завдання картки «Сюжети скіфського мистецтва», де експонат треба знайти за словесним описом. В інших залах підлітки мають знайти експонат за описом-натяком, за фотографією цілого експонату або його фрагменту. Деякі завдання були побудовані за принципом ребусів.

Наприклад:

- *Маленька конячка* „ + *місце, де тренуються стріляти.*
- *Вода в газоподібному агрегатному стані* „+ *чаклування, во-*
рожіння (синонім) / M=H

– *Перша жінка за Біблією + Н + газ, що робить голос смішним / Й=Є*

(Відгадки: потир, панагія, Євангеліє)

Відгадані експонати (використовується нумерація вітрин та етикетажу) необхідно протягом квесту заносити в таблицю, в символічну «Tabula Rasa».

Роль екскурсовода у квесті полягає в анонсуванні історичного періоду (у нашому випадку це Античність, Середньовіччя і Новий час), а також у допомозі під час виконання завдань. Монологічні інформаційні блоки тривають не більше 2-3 хвилин. Обов'язково екскурсовод розповідає про розкопки кургану Товста Могила та про пектораль, адже найяскравіші експонати мають пролунати дзвінким акордом під час будь-якої екскурсії. Саме такі експонати, в яких втілений геній майстерів, мають зіграти свою виховну роль: майстер вдихнув життя в безформний шматок металу і створив шедевр, що викликає хвилювання людей через тисячі років.

Інший важливий виховний момент при роботі із підлітками – це профорієнтація. Вони обирають життєву дорогу. Як часто вибір є випадковим, а потім людина живе чужим життям, так і не знаходить себе. Тому при проведенні розвиваючих програм для підлітків звертаємо увагу на професії. В нашому музеї це археологи, історики, реставратори, ювеліри, мистецтвознавці та ін. Під час квесту звучить фрагмент спогадів Бориса Мозолевського:

«Те відчуття не можна порівняти ні з чим. Переді мною стояла гора, яка 23 століття німо берегла свої таємниці, гора, під якою лежали могутні володарі старовини, від самого погляду яких тремтіли тисячі... Так почався той важкий і нерівний поєдинок із вічністю. Два тижні підряд я прокидався о 5.30 і по 16 годин щоденно ... до болю в очах вдивлявся в землю, намагаючись прочитати кожну її грудку, чистив і заміряв... хапався за лопату, креслив і описував».

Саме на таких прикладах ми маємо виховувати підлітків: показувати особистостей, які керувалися вищими цінностями, для яких головним було пізнання, наближення до істини, заповнення власної «Tabula Rasa» унікальним візерунком свого життя⁵.

Ми розглянули дві розвиваючі екскурсії, написані у відповідності до вікових особливостей та навчально-виховних задач. Домінантою у підготовці була музейна експозиція. Світова музейна педагогіка реалізує ще і таку форму як **уроки-екскурсії**. Домінантою стає навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів, а експозиція музею відіграє роль своєрідної наочності.

Я.А. Коменський ще у XVII ст. формулює «золоте правило дидактики»⁶, яке коротко можна озвучити так: те, що може бути побаченим у навчанні, має бути побаченим. Навчання, яке базується на абстрактних поняттях, треба підкріплювати конкретними образами.

Зараз готується урок-екскурсія для 5 класу на тему «Княжа Русь-Україна». Він має структуру уроку, головне у підготовці - вимоги

навчальної програми. Були виділені компоненти програми, які можуть бути вдало проілюстровані в нашому музеї, а також вивчений підручник. Урок має бути частиною навчально-виховної системи, має бути логічним і послідовним продовженням процесу навчання, де у структурі і закріплення вивченого, і новий матеріал.

Хотілося б підкреслити головне: якщо у школі вчитель вимушений вдаватися до словесно-абстрактних методів, а наочність зазвичай подана у фотографіях, малюнках, схемах, то в музеї є можливість працювати із конкретним речовими історичними джерелами. Учні не лише почують ім'я Володимира Великого, а і побачать срібляники, які тримав у руках сучасник самого князя. Яка мода була в ті часи? Які хитрощі ховали дівчата в колтах 1000 років тому? Яку зброю використовував половець і русич в битві, описаній в «Слово о полку Ігоревім»? Історія оживає, із площини сухих фактів переходить у площину емоційної співпричетності.

Цей урок у стадії підготовки, але сподіваємося проводити в експозиції музею не лише уроки з історії, а і з художньої культури.

Завершуючи розмову про освітню функцію музеїв і її реалізацію в МІКУ, звертаю увагу та те, що останнім часом музейну педагогіку плутають із музейним менеджментом, намагаючись яскравими (але інколи позбавленими педагогічного змісту) заходами залучити відвідувачів. Педагогіка має іншу мету – розвиток особистості, виховання людини, здатною бути достойним нащадком тих видатних предків, які створили шедеври, що стали тепер експонатами музеїв.

Примітки:

- ¹ Закон України «Про музеї і музейну справу» від 29 червня 1995 р., <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>
- ² Інтернет ресурс <http://icom.museum/the-vision/museum-definition>
- ³ Снагощенко В.В. Музейна педагогіка в професійному самовизначенні юнацтва та молоді / В.В. Снагощенко // Педагогічні науки: збірник наукових праць. Суми: Сум ДПУ ім. А.С.Макаренка, 2002. Ч. 1. С. 439-444.
- ⁴ Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. М.: Новое издательство, 2011. С. 200.
- ⁵ Мозолевський Б. Скіфський степ. К., Наукова думка, 1983. С. 146.
- ⁶ Коменский Я.А. Великая дидактика // Избр. пед. соч. М., 1982. Т. 1. С. 384.